

Любов ДРОФАНЬ
завідувач відділу ІПСМ,
канд. філол. наук, старш. наук. співроб.

ЛІТЕРАТУРА ПОЗА ЛІТЕРОЮ

Нині, в епоху культурних зламів, коли мистецтво прагне до універсальності, коли змінюється навіть саме поняття стилю, виникає проблема єдності мистецтв. Тож недаремно виник і термін «інтермедіальність», — певний синонім поняття синтезу мистецтв. Цей термін лежить у площині не стільки філологічного, скільки мистецтвознавчого дискурсу, і навіть ширше — культурологічного. Питання синтезу літератури та інших видів мистецтва є багатоаспектним і потребує розгляду і детального вивчення під кутом зору компаративістики всіх, пов'язаних з літературою, видів мистецтв.

У часовому проміжку, означеному початком минулого століття, відбувалися цікаві експерименти, які приваблювали багатьох дослідників своєю незвичністю, подекуди епатажністю, певною мірою «задерикуватістю», та відкиданням звичних канонів. Як це не парадоксально, але відчуття новизни з плином часу не зникає, притягуючи погляди багатьох дослідників. Щойно ми занурюємося у звичну на перший погляд реальність, як одразу виникає відчуття своєрідного роздвоєння, зсуву площин, про яке писали ще гілеївці, переносячи у літературу техніку живопису: «Слово взято під енергійне експериментування, наслідком чого виступає один узагальнений момент, який має рішачче значення для дальшого розвитку, а саме: слово, як таке, по нашій волі може впливати або на зорове, або на слухове приймання», — писав Михайль Семенко, футурист і експериментатор у поезії.

Епоха експериментальних мистецтв розпочалася вибухом нових ідей і рухів. «Європа була переповнена колосальною активністю і фуркотом — нове мистецтво починало розквітати, щоб уславити чи проголосити “нову добу”, — пригадував ще один уцілілий свідок ери експерименту та років війни, письменник, художник і засновник вортицизму Віндем Льюїс у своїх гірких спогадах “Знищення та бомбардування”», як свідчить М. Бредбері [1].

Отже, йдеться про симбіоз різних видів мистецтва: візуально-го, письменства, музики, театрального виконання, кіномистецтва; і «звідси починається джерело інших мистецтв, цілком не схожих на попередні», зазначав М. Семенко.

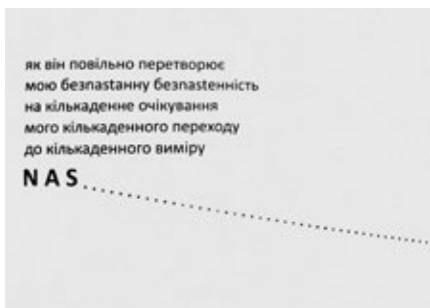
Поезомалярство (термін М. Семенка) містить у собі словесну і візуальну творчість, тобто створюється словесно-зоровий образ за допомогою графіки і літер. Це вірші, рядки яких утворюють певні фігури чи знаки. За Семенком, «техніка поезомалярства вимагає відповідних спеціальних засобів матеріалізації, що відбивається й на зовнішнім вигляді (“формі”) його». В Україні до поезомалярства побутують ще такі терміни: візуальна поезія, візіопоезія, зорова поезія, графічна поезія, фонічна поезія. У мусульманських країнах здавна існувала поетична каліграфія, в котрій смисл і візерунок були нерозривно поєднані. Поетичні експерименти початку 1920-х дають змогу зробити приблизну класифікацію поетичних зображень: геометричні; у вигляді якогось предмета (пісочного годинника, парасольки, квітки, дзвону, хреста); абстракції.

Спроби створити такі тексти зафіксовані ще у часи Київської Русі, — про що свідчать графіті на стінах Софії Київської. Згодом ці експерименти продовжили тексти-лабіринти доби бароко (наприклад, у Митрофана Довгалевського). В 1913 р. побачила світ кубістична поема «Проза про трансибірський експрес і маленьку Жанну Французьку» Блеза Сандрара, графічне втілення до якої на основі принципу симультанізму здійснила Соня Делоне у вигляді географічної карти.

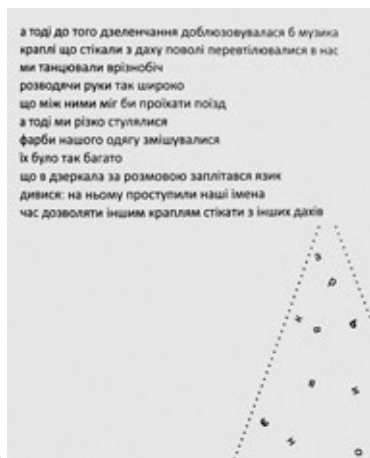
У поезомалярстві Михайля Семенка є і графіка, і графічна мозаїка, виконані за допомогою слів. Український поет Майк Йогансен, один із засновників «Техно-мистецької групи “А”», зазначав про себе: «І у віршах своїх, і в прозі, і в теоретичних статтях неуклібно старався підняти українське слово до європейського рівня», — аналізуючи білий вірш і співвідносячи його з хаосом думок і почувань, спричинених умовами часу. Він же писав (маючи на увазі поезію Семенка), що «футуризм — типова поезія цього часу, як раз плекає асонанс поруч з вільним метром» [2]. «Футурист, що йому завше не хватало якоїсь дрібниці, щоб бути велетнем», — так говорив про Семенка інший класик — Юрій Яновський. Проте саме Семенко і Майк Йогансен були серед тих, хто у дискусії про розвиток української літератури, що широко розгорнулася у пресі 1928 р., відстоював право створювати літературні організації за ознаками художньої школи (на відміну від їх колег, котрі поділяли літорганізації згідно політичним платформам) [3].

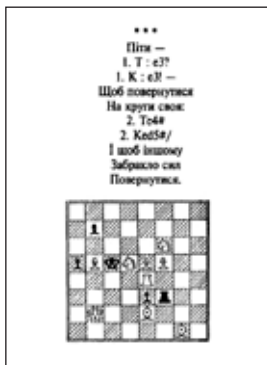
1

2

3

1, 2, 3. Поезії Т. Малковича

Шахпоезія А. Мойсієнка

В Україні в 1960-х переслідувалися спроби поезомалярства, — як вияви інакомислення. Скажімо, вірші Віктора Женченка «Шибениця», «Квадрат», «Колима» — були втіленою у поетичній формі критикою режиму.

Жанр поезомалярства набув нового розвитку у 1990-х. Найвідомішими його представниками є вже згадуваний Віктор Женченко та Анатолій Мойсієнко, а також Микола Сарма-Соколовський, Михайло Сорока, Іван Іов, М. Король, В. Трубай, М. Саченко. Дослідник українського вірша Анатолій Мойсієнко [4] виокремлює наступні різновиди сучасної візуальної поезії: силуетний вірш (Микола Сарма-Соколовський, «Дзвін гетьмана Івана Мазепи»; Іван Іов, «Хрест»); акро-, теле- та мезовірші; вірші-лабіринти; вірші-кола; вірші-квадрати; паліндроми; шахопоезія.

До речі, паліндроми (віршовий рядок, фраза або слово, що однаково читаються зліва направо і справа наліво) відомі ще за часів Івана Величковського — українського поета XVII ст., який назвав їх «раками літеральними». Серед сучасних поетів, які успішно використовували у своїй творчості паліндроми, варто назвати Костя Шишка.

В основу такого твору може бути закладена одна літера (наприклад, літера «с» у зоровім вірші Віктора Женченка «Стогін»). Нині здійснюються новаторські пошуки на глибинному, образно-символьному рівні, що є віддзеркаленням своєрідного світосприйняття сучасних поетів.

Органічним графічним складником верлібрів Тараса Малковича, поета молодого покоління, є алітерація у поєднанні зі звуконаслідуванням, що є не просто стилістичним і фонетичним засобом вираження мовної палітри: вона є ще й образотворчим прийомом, який унаочнює психологічний стан ліричного героя та посилює емоційний реєстр:

Ми стояли такі глиняні і такі безіменні
як два недоліплені глечики — ще без візерунків
Коли ти останній раз змішувала фарби?
О ті незліченні мазки які ти накладала на полотно
Тоді твоє старе дзеркало бачило їх
і говорило з кожною з фарб
імітуючи звуки:
зззззззз казало воно зеленому кольорові
сссссссс казало синьому
Якби фарби вміли говорити вони б тоді
дзеленчали як дзеркало а отже як скло.

Візуальне розкидання літер у кінці вірша дає можливість сприймати текст через площинну множинність просторового бачення, привносячи певну реальність у внутрішню образність. Отже, візуальний компонент перетворюється на органічний складник самого тексту, тому завдяки розташованим у кінці літерам ми й справді бачимо (й навіть чуємо), як стікають краплі «з інших дахів» [5]:

Залучаються до поезії математичні або шахові знаки — шахопоезія.

Нерідко авторами візуальної поезії є професійні художники-графіки, твори котрих потрапляють на мистецькі виставки.

Відеопоезія традиційно вважається одним із напрямів кіномистецтва. Хоча варто визнати, що до кіномистецтва ці стрічки входять такою самою мірою, як і до поезії. Тобто синтетичність жанрів очевидна. На метафізичному рівні виникає певний образ світу, матеріальним носієм якого є просторові композиції, кадри, що змінюють один одного на екрані. Створюється можливість оперувати такими загальними художніми категоріями, як поетичність, музичність, художність. В єдине ціле зливаються два візуальних види мистецтва — література і кіно. Залучається до активної інтерпретації почуттєва форма свідомості — зорова і слухова. І, отже, завдяки активізації уяви створюється образ. У філософському сенсі формується цілком вигадана предметність, яка не має відповідника в реальності.

Відеоряд може бути безкінечним: різні види образотворчого мистецтва, фотографії, кінокадри. Слуховим фоном слугують різноманітні композиторські прийоми, шумові ефекти тощо. Тексти можуть відлунюватися чи накладатися один на одного. Проте неодмінною умовою є те, що робота не повинна нагадувати музичний кліп, — тобто щоб всі компоненти становили єдине ціле, а не були самостійними.

У Берліні кожні два роки, починаючи з 2002 р., відбувається фестиваль відеопоезії ZEBRA Poetry Film Festival, — найбільша на сьогодні міжнародна платформа для короткометражних фільмів, які ґрунтуються на поезії. З усього світу тут збираються поети і режисери, щоб обмінятися творчими ідеями, провести поетичні читання, виставки, семінари, лекції, зустрічі з глядацькою аудиторією, продемонструвати ретроспективи. Напередодні фестивалю експерти в галузі поезії, кіно та медіа-мистецтва відбирають найкращі фільми для показу, а вже під час цієї події міжнародне журі,

до складу якого входять відомі письменники, кінематографісти, художники та журналісти, визначають найкращі роботи. На сьогодні тут було продемонстровано більше ніж 900 фільмів із 63 країн світу. Щорічно глядачі цього фестивалю мають змогу переглянути близько 200 стрічок.

Існують також інші фестивалі відеопоезії, популярні в усьому світі: «VideoBardo» (Аргентина), «International Literary Film Festival» (Нью-Йорк, США), «П'ята нога», «Зря!» (Росія).

В Україні відеопоезія є досить молодим напрямом, і вона тільки тепер завойовує глядацький простір. Мета фестивалю під назвою «CYCLOP-2012», що відбувся в стінах Музею книги і друкарства (Київ), полягала в демонстрації популярних робіт та розповіді про відеопоезію як явище, навколо якого не вщухає полеміка, в процесі котрої з'ясовується його концепція та класифікація. Тут були показані фільми не тільки з України, але й з Росії, Німеччини, Аргентини та США. Відбувається також Міжнародний літературний Волошинський конкурс відеопоезії (м. Коктебель, Крим) та MERIDIAN CZERNOWITZ (м. Чернівці).

Крім того, досить давно розпочато оцифровку архівів радіо, починаючи з матеріалів 1930-х. Цей безцінний досвід перейняла і Україна, завдяки чому ми маємо унікальні записи читання в авторському виконанні не лише таких віддалених у часі письменників, як Марко Кропивницький та Володимир Сосюра, але й класиків, більше наближених до сучасності — таких, як В. Стус, В. Симоненко (Монархи), співак і лідер гурту «Скрябін» Кузьма Скрябін (Я, «Побєда» і Берлін), Сергій Жадан («Депеш Мод», де роль тітки озвучує Ірена Карпа, теж співачка і письменниця).

Відбувається озвучення класики, починаючи з творів Квітки Основ'яненка, Ольги Кобилянської, Лесі Українки та Винниченка до Остапа Вишні та Павла Глазового включно.

Мелодекламація, поєднання музики і віршованого тексту, відоме ще з доби античності. З плином часу цей вид літератури видозмінювався, але його сутність залишалась незмінною — і він використовувалася в операх, ораторіях, під супровід оркестру або якогось одного інструмента. Важливо було зберегти відповідний ритм, певну висоту звуків; так виник своєрідний мовленнєвий спів, медитативний темпо-ритм. Поширення в Україні цього мистецтва передбачав ще М. Семенко: «“Слухова поезія” являє іншу картину, <...> очевидно, стикнеться з музикою чи взагалі звуком (голос)».

Слухач ніби перебуває у реальності, чуттєвій і водночас зримій, але невпізнаній, — оскільки різна музика кардинально впливає на сприйняття тексту. Так, супроводом мелодекламації, здійснюваної в авторському виконанні Сергієм Жаданом, звучить електронна музика, скрипка, бас-гітара, народні інструменти: колісна ліра, дрімба, бугай, банджо, сопілка, двоянка. Тобто застосовуються всі сучасні можливості оформлення тексту, який, зрештою, перестає бути домінантним: він ніби розчиняється у мелодійній гармонії, де переплітаються голосові вібрації тексту і звуків музики.

Audiobooks. Книжка у класичному розумінні поступається іншим джерелам інформації: аудіо-книга, медіа-книга, електронна книга. Змінюються не просто жанр і формат, а й саме ставлення до світу. Audiobooks, які можна слухати навіть з мобільного телефону, шаленими темпами розвиваються в усіх цивілізованих країнах. В Україні вони знаходять також дедалі більше прихильників. І це природно: адже цей вид книжки сприяє популярності автора, тиражуванню його творів і, окрім того, містить у собі різні жанри, що не потребують додаткової анімації. Йдеться про аудіоказку, аудіокіно, аудіотеатр. Та найбільша перевага сучасної аудіокнижки — в її мінімальному розмірі: адже кілька сотень книжок легко вмістяться на одному жорсткому диску, не потребуючи додаткового місця у просторі.

В Україні не велися статистичні дослідження серед читачів аудіокнижок, проте цілком можна спрогнозувати, що попит на останні неухильно зростатиме.

Отже, усі експерименти, вибудовані на основі мови, як символічної звукової системи, невичерпні, і вони триватимуть, допоки існуватиме людство.

1. *Бредбері М.* Британський роман нового часу / Пер. з англ. — К., 2011. — С. 79.

2. *Йогансен М.* Вибрані твори / Упор. Р. Мельників. — К., 2009. — С. 516.

3. Див про це, зокрема, у кн.: *Даниленко В.* Українська інтелігенція і влада: Зведення секретного відділу ДПУ УСРР. 1927–1929 рр. — К., 2012. — С. 286.

4. *Мойсієнко А.* Мова як світ світів. Поетика текстових структур. — 2008 // Електронний ресурс: <http://www.linguist.univ.kiev.ua/AM/>

5. *Малкович Т.* Той хто любить д...о...в...г...і... слова. — Чернівці, 2013. — С. 6.

Анотація. У статті порушуються питання інтермедіальності в контексті кількох видів мистецтв: наприклад, наслідки того, що класична книжка поступається іншим джерелам інформації. Мистецькі експерименти, що набули широкого розголосу на початку ХХ ст., набувають сьогодні іншого формату: при звичаються аудіо-книга, медіа-книга, електронна книга. Відбувається симбіоз різних жанрів: візуального мистецтва, письменства, музики, театрального виконання, кіномистецтва. Зокрема, в статті розглянуто поезомалярство, відеопоезію, мелодекламацію.

Анотация. В статье затрагивается вопрос об интермедальности различных видов искусств: к примеру, последствий того факта, что классическая книга уступает место другим источникам информации. Художественные эксперименты, получившие широкое распространение в начале ХХ в., приобретают сегодня другой формат: привычными становятся аудиокнига, медиа-книга, электронная книга. Происходит симбиоз различных жанров: визуального искусства, литературы, музыки, театрального исполнения, киноискусства. В статье, в частности, рассмотрены поэзохудожество, видеопоезия, мелодекламация.

Summary. The article touches the questions of the intermediate connections between different types of art in the situation when the classic book gives the first place to other sources of information. Art experiments, which were popular at the beginning of the 20th century, acquire now other forms such as audio book, media book, e-book. The symbiosis of various genres (visual art, literature, music, theatre and cinema) takes place. The article reviews poetry — painting, video poetry, melodic declamation.